

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Котик Т. М.

доктор педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна

На основі досліджень психологів зроблено висновок, що саме в молодшому шкільному віці діти починають усвідомлювати особисті моральні почуття, у них формуються переконання, у тому числі й патріотичні цінності. Під впливом певних макро-, мезо- та мікрочинників, серед яких важливу роль відіграють емоційні, когнітивні, поведінкові та комплексні педагогічні засоби, на кінець початкової школи в дітей формуються усвідомлення національно-етнічної приналежності, національна самосвідомість та патріотична рефлексія.

Ключові слова: патріотична самосвідомість, патріотичне виховання молодших школярів, особливості процесу патріотичного виховання.

On the basis of research by psychologists, it was concluded that children begin to realize their personal moral feelings and develop their beliefs, including patriotic values, at the primary school age. Under the influence of certain macro-, meso- and micro-factors, among which emotional, cognitive, behavioral and complex pedagogical tools play an important role, at the end of primary school children develop an awareness of national-ethnicity, national self-awareness and patriotic reflection.

Keywords: patriotic self-awareness, patriotic education of younger schoolchildren, peculiarities of the process of patriotic education.

У Концепції національного виховання, прийнятій 1994 року в незалежній Україні, зазначено, що в жодній країні світу немає «виховання взагалі». Воно завжди має конкретно-історичну національно-державну форму вираження й спрямоване на формування громадянина конкретної держави, яка не може бути безнаціональною. Національно-патріотичне виховання найбільш відповідає потребам відродження України, воно однаково стосується як українців, так і представників інших народів, що проживають в Україні, оскільки принцип етнізації виховного процесу передбачає надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування власної національної гідності [2, с. 18].

Психологічні аспекти патріотичного виховання молоді було висвітлено в роботах І. Беха, Г. Костюка, О. Кочерги, С. Максименко та інших науковців.

За дослідженнями І. Беха, К. Чорної, у молодшому шкільному віці діти починають усвідомлювати особисті цінності, що виявляються й закріплюються в діяльності, поведінці та міжособистісних стосунках. На цьому віковому етапі в дитини формуються моральні почуття, переконання, важливе місце серед яких посідають і патріотичні цінності. Дитина набуває досвіду моральної поведінки, учиться виконувати вимоги колективу, бере активну участь у постановці вимог, виборі доручень, справи, яка їй до душі [1, с. 8].

У дітей на сьомому році життя з'являється таке особистісне новоутворення, як внутрішня позиція. Дитина починає сприймати себе як соціального індивіда, у неї виникає потреба в новій життєвій позиції й в суспільно корисній діяльності, яка забезпечує цю позицію. На дев'ятому-десятому роках життя в дитини поглиблюється усвідомлення моральних знань та істотних ознак моральних понять, значно розширюється діапазон понять, які входять до її активного словника. Основним новоутворенням психіки дитини молодшого шкільного віку є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія.

Н. Пташник було доведено, що наприкінці молодшого шкільного віку відбувається якісний стрибок у ціннісних орієнтаціях школяра як у системі взаємовідносин, ставленні до інших людей, до спільної справи, так і в ціннісному орієнтуванні в різних видах діяльності, оцінці оточуючого довкілля. Ступінь розвитку соціальної активності дітей пов'язаний з певним рівнем розвитку їхньої свідомості та самосвідомості. Саме тому в молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання, як учня, мешканця міста чи села, виховувати в неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни та її природи, рідного слова, побуту, традицій [4].

На відміну від свідомості, самосвідомість орієнтована на осмислення дитиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, своєї позиції в суспільстві.

Чинники впливу на виховання патріотичних якостей особистості молодшого школяра визначив та узагальнив Д. Прасол. До них дослідник відніс такі: макрочинники як вплив країни, нації, суспільства та держави; мезачинники як виникнення власного життєвого світу в межах певних культурних рамок, формування свідомості та самосвідомості в дитини молодшого шкільного віку; мікрочинники, які поєднують у собі особливості сімейного виховання, шкільне життя дитини та спілкування з однолітками [3].

Досліджуючи процес формування патріотичних цінностей у молодших школярів, Д. Прасол здійснив класифікацію засобів впливу на особистість школяра. Науковець виокремив емоційні, когнітивні, поведінкові та комплексні виховні засоби. На переконання науковця, когнітивні виховні впливи націлені на перетворення системи знань молодшого школяра, оскільки знання дитини про світ не тільки визначають її як особистість, але й впливають на її поведінку, прояви патріотизму. Емоційні впливи викликають і підтримують у молодшого школяра певні емоційні стани, що полегшують сприйняття ним інших психологічних впливів, — позитивні емоції роблять учнів відкритими стосовно суб'єктів виховних впливів і сприяють формуванню шанобливого ставлення до історії й культури своєї країни, своєї приналежності до національно-етнічної спільноти тощо. Поведінкові впливи безпосередньо спрямовані на вчинки молодшого школяра. з позиції Д. Прасола, формування національної самосвідомості школярів виражається в усвідомленні власної національно-етнічної приналежності, шанобливому ставленні до історії й культури національно-етнічної спільноти і представників інших націй, патріотичних почуттях і патріотичній самосвідомості [3].

Отже, серед провідних чинників виховання патріотизму важливе місце посідають навчання, виховання й соціалізація особистості. у молодшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток пізнавальної сфери, формування ядра особистості, її морально-етичних цінностей, які набувають усвідомленого характеру і сприяють виникненню відносно стійких форм моральної поведінки. Ураховуючи те, що новоутворенням молодшого школяра є розвиток рефлексії, існує можливість створення сприятливих психологічних умов для формування патріотичної рефлексії та розвитку патріотичної самосвідомості.

Проблема формування патріотичних цінностей та особливості цієї роботи з дітьми молодшого шкільного віку відображені в працях багатьох вітчизняних педагогів. Міцне теоретико-прикладне підґрунтя для розв'язання зазначеної проблеми, що стало класикою вітчизняної педагогіки, створили Г. Ващенко, О. Духнович, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський.

За часів незалежної України до розроблення проблеми патріотичного виховання школярів долучилися й викладачі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, серед яких значний внесок у визначення особливостей формування патріотичних цінностей у молодших школярів зробили М. Стельмахович, Б. Ступарик та Р. Скульський.

Так, М. Стельмахович обстоював думку, що безнаціональне виховання в Україні — це абсурд, вираз позиції антиукраїнства. До цього може

вдатися тільки той, хто прагне асимілювати, денаціоналізувати український народ, націю, перетворивши її у манкуртів, і мати Україну без українців: «...коли є національна школа, то мусить бути національне виховання. Варто згадати, що безнаціональне виховання, насаджуване тоталітаризмом, в Україні вже було. Воно показало себе здатним хіба що на те, аби плодити національних нігілістів, невігласів, перевертнів, запроданців, зрадників, ... які цураються материнської мови, роду й рідного народу» [7, с. 4].

Стосовно особливостей формування патріотичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку М. Стельмахович зазначав, що такий виховний процес має свої специфічні риси, до найтиповіших з яких було віднесено врахування психофізіологічних особливостей віку дитини, багатофакторність впливу, довготривалість, ступінчастість, концентризм змісту, двобічність активної взаємодії, спрямованість у майбутнє, затаєність динаміки результативності [6; 8].

Висвітлюючи роль патріотичного виховання у формуванні особистості школяра, Б. Ступарик зазначав, що воно створює умови для найповнішого врахування природних задатків, формування національного складу психіки, національного характеру, способу мислення й відчуття дітей. Відтак наголошував на необхідності систематичного й цілеспрямованого виховання національної свідомості й самосвідомості, формування національного типу особистості, що забезпечить духовну єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації [10].

Національне і вселюдське, за висловом Б. Ступарика, — це дві взаємозв'язані сторони навчально-виховного процесу. Вселюдське не існує само собою. Воно функціонує завдяки національному, виявляючи себе через нього. Водночас, з погляду сучасного етнополітичного мислення, вселюдські цінності — це не просто сума матеріальних і духовних цінностей усіх народів і не якесь попереднє їх поняття, а синтез вищих досягнень рук і розуму людства, квінтесенція всієї цивілізації [9]. Тому в організації виховної роботи важливо виходити з того, що національна культура є вселюдським надбанням і багатством, яскравою формою прояву суті народу в мистецтві, традиціях, обрядах, звичаях, трудовій діяльності, побуті. Виховний процес мусить утверджувати єдність вселюдської й національної культури [11].

Визначаючи сутність та особливості процесу патріотичного виховання, Р. Скульський стверджував, що національна школа — це культуротворча установа, покликана через освіту та виховання утверджувати в свідомості дітей, підлітків та юнацтва здобутки національної та світової культури, готувати підрастаючі покоління до її відродження, збереження та

подальшого розвитку, сприяти піднесенню українського народу до рівня життя і надбань культури найбільш розвинених країн світу. За переконаннями педагога, учитель національної школи не може бути провідником партійної політики, бо в умовах політичного плюралізму в Україні функціонує декілька десятків партій, кожна з яких у своїй діяльності керується власними, відмінними від інших, політичними ідеями. На думку педагога, високий рівень духовної культури особистості є основою формування її загальної культури [5].

Р. Скульський висловив свої погляди й стосовно критеріїв національно-патріотичної свідомості учнів. До них науковець відніс уміння обґрунтувати своє шанобливе ставлення до національних цінностей та здатність належно оцінювати культурні надбання інших народів, націй.

Обґрунтовуючи визначну роль рідної мови у формуванні національно-патріотичних цінностей молодших школярів, Р. Скульський наголошував на необхідності використовувати якнайбільше кращі зразки українського фольклору, художньої літератури, оскільки вважав, що таким способом учень якнайкраще засвоює культурно-моральні орієнтації. Важливим чинником, що визначає рівень загальної культури особистості учня, він уважав усвідомлення потреби в оволодінні літературною мовою, оскільки в ній сформувалось об'єднуюче начало, а відтак вона стає для учня — майбутнього громадянина — засобом об'єднання в державній спільності [5].

Отже, видатні вітчизняні педагоги минулого й сучасності були переконані в тому, що правильно організоване патріотичне виховання формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, основними цінностями якої є своя особиста громадянська, національна гідність, совість і честь. Не лише сприйняті на підсвідомому рівні, а й свідомо засвоєні знання про рідний край є основою почуття патріотизму. а цього можна досягти, коли виховання опирається на національний ґрунт. Через повагу до самої себе людина приходить до усвідомлення необхідності поваги до інших людей, через любов до рідної країни — до пошани інших культур, рас, національностей.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея у становленні громадянина-патріота України. http://koippo414.at.ua/2015/PATRIOT_VYNOV/Nacionalna_ideya.pdf
2. Концепція національного виховання. *Рідна школа*. 1995. Вип. 6. С. 18–25.
3. Прасол Д. В. Психологічні аспекти патріотичного виховання молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 2. С. 148–151. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2015_2_32

4. Пташник Н. М. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі поза-класної роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Вінниця, 2012. 24 с.
5. Скульський Р. Національне виховання учнів засобами українського народознавства : посіб. Івано-Франківськ : Плай, 1995. 177 с.
6. Стельмахович М. Г. Українське національне виховання. *Початкова школа*. 1993. Вип. 8. С. 3–7.
7. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання : посіб. для вчителя. Івано-Франківськ, 1996. 362 с.
8. Стельмахович. Г. Застосування ідей української етнопедагогіки в роботі вчителя початкових класів. *Початкова школа*. 1994. вип. 12. С. 4–7.
9. Ступарик Б. Національна ідея у працях українських педагогів ХХ століття. *Мандрівець*. 1999. Вип. 3. С. 54–58.
10. Ступарик Б. Школі — національного виховання молоді. Івано-Франківськ : Плай, 2005. 283 с.
11. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення : навч.-мет. посіб. Київ : ЇЗМН, 1998. 334 с.